

ETT SAMTIDSPOLITISKT PERSPEKTIV

Av preceptor NILS ANDRÉN

»Den som är intresserad av politiken som professionell observatör eller oberoende analytiker finner i diskussionerna om exempelvis de sakliga och de taktiska avsikterna med ATP-reformen ett belysande exempel på moraliserandets betydelse som politiskt stridsmedel», skriver preceptor Nils Andrén, själv en oberoende observatör, som anser det paradoxalt med den upprördhet som från politikernas sida visats mot att olika reformförslag förts fram med vissa partitaktiska biva-sikter. Författaren gör i denna artikel en djupgående analys av de borgerliga partiernas situation, och han försöker inte dölja, att han är upprörd över »att det småtaktiskt finurliga spelet mellan de borgerliga partierna skall tillåtas att år efter år, decennium efter decennium, förhindra en sådan radikal förenkling av partistrukturen som kan förnya svensk politik».

Ett av de mera paradoxala inslagen i den svenska valkampanjen 1964 var den upprördhet, med vilken politiker i mycket framskjuten ställning vände sig mot tanken att det ena eller det andra förslaget eller reformen kunde ha genomförts med vissa partitaktiska biva-sikter. Det är möjligt att en sådan upprörd indignation gjorde intryck på väljare som är obevandrade i politikens teori och praktik. Motståndarna lär inte ha blivit helt övertygade. Den som är intresserad av politiken som professionell observatör eller oberoende analytiker finner i diskussionerna om exempelvis de sakliga och de taktiska avsikterna med ATP-reformen ett belysande exempel på moraliserandets betydelse som politiskt stridsmedel.

När vi har hunnit få samma tidsperspektiv på Tage Erlander som vi har på exempelvis engelsmannen W. E. Gladstone, kommer det att te sig mindre chockerande att konstatera hur det moraliskt riktiga naturligt är taktiskt riktigt och hur den taktiska fördelen lätt låter sig förena med en moraliskt oantastlig attityd. Redan innan ett så långt perspektiv har vunnits på de

i dagens strider inblandade, kan det vara angeläget att konstatera att taktiska avsikter inte nödvändigtvis också måste betraktas såsom omoraliska. Inte heller bör den svenska väljaren av i dag bli chockerad över att spelet om politiska reformer samtidigt är ett taktiskt spel om politisk makt.

Det är inte uteslutet — det kanske rent av är sannolikt — att också högerens något plötsliga utspel i pensionsfrågan sett i ett litet längre perspektiv kommer att te sig något annorlunda än det gjorde för dem som agerade i valkampanjen 1964. Att det utgjorde ett led i ett taktiskt spel om politiskt inflytande är naturligtvis alldeles uppenbart. Att det som ett sådant förfelade sin avsedda effekt är också klart mot bakgrunden både av valresultatet och av det sätt på vilket högern själv har uppfattat detta valresultat. Vad som däremot har undanskymts i den politiska dagsdebatten är det större sammanhang i vilket högerpartiets beteende måste ses. Därmed åsyftas inte det omedelbara praktiska syftet i spelet om inflytande inom den grupp på mellan 40 och 50 procent av väljarna, som utgör oppositionen emot socialdemokratin.

Mytbildningen om högerpartiet

Det finns även ett längre perspektiv, som av olika skäl för många tycks te sig som helt undanskynt, kanske rent av obegripligt. Man bortser i den svenska politiska debatten alltför ofta från att det

nu är inemot ett halvsekel sedan demokratin helt bröt igenom. Det ingår både i den liberala och den socialdemokratiska mytbildningen att högerpartiet av i dag i stort sett är detsamma som högerpartiet om inte på 1910-talet så dock på 1920-talet. Det utmålas med andra ord som ett parti, som tvingas fungera inom det demokratiska moderna svenska samhället men som har sina hjärterötter i ett samhälle av helt annan karaktär.

En sådan uppfattning kan möjligen vara riktig beträffande en liten fraktion på den yttersta högerflygeln, en utdöende generation av människor, vilka som vuxna upplevat och accepterat den fördemokratiska tiden. Men det är lika uppenbart att praktiskt taget ingen nu ledande person inom högerpartiet var äldre än cirka 15 år när demokratin helt bröt igenom i Sverige. Partiledaren sedan 1965 var inte ens född då.

Det torde inte heller vara särskilt djärvt att påstå att det som för många högermän på 1920- och 1930-talen kan ha tett sig som en taktisk nödvändighet för dagens högergeneration är ett både politiskt och ideologiskt axiom. Höger, likaväl som övriga partier, fungerar inom det socialliberala, demokratiska välfärdssamhället. Liksom alla andra partier kan det endast hävda sig om det accepterar dess grundprinciper. Om dessa allmänna premisser accepteras, ter det sig inte heller som enbart en taktisk manöver, om högerpartiet

i 1964-års val siktade på en jämliken radikal lösning av ett socialistiskt problem. Denna lösning måste ha tätt sig som mycket mera tilltalande, som den också kunde utgöra ett instrument att minska den ekonomiska maktkoncentrationen i de politiskt ledande gruppernas händer.

Möjligen kan det sägas att denna aspekt med hänsyn till högerens egna partiintressen och principiella utgångspunkter inte fick framträda tillräckligt kraftigt i diskussionen. Frågan om utnyttjande av eventuella överskott på pensionsfonderna för att förbättra läget för utanför ATP stående grupper underströks i så fall alltför kraftigt. Vad som här bör konstateras är att kampanjen fackpolitiskt — om uttrycket må tillåtas — hade två syften, det ena socialpolitiskt och det andra ekonomiskt-politiskt i socialiseringsbekämpande syfte. Därtill kom sedan givetvis den taktiska funktionen att försöka förbättra högerens ställning inom oppositionshalvan i svensk politik.

Det är självklart att det vore för mycket begärt att exempelvis socialdemokrater, liberaler och centerpartister skulle öppet vidkännas en så pass lidelsefri syn på det mest uppmärksammade inslaget i valkampanjen år 1964. Ett partis politiska reaktion är inte enbart en spontan manifestation för en viss uppfattning — den fyller också ett rent partitaktiskt syfte. Bilden av högerpartiet såsom ett omoraliskt parti fyllde en viktig funktion i den

politiska mytbildning som övriga partier ansåg det opportunt att stödja sig på. Särskilt gäller detta om centern och folkpartiet, vars »mittensamverkan» kräver största möjliga distans från och isolering av högern.

De tolkningar som partierna gör av valresultat är naturligtvis i hög grad betingade av vad som rent partitaktiskt kan anses vara fördelaktigt. Varje parti lägger gärna in en bekräftelse på riktigheten av vissa egna antaganden i valresultatet. I dagens läge, i gårdagens och sannolikt även morgondagens, har detta inneburit att socialdemokraterna inte haft någon svårighet att finna sina antaganden om oppositionens oduglighet som regeringsalternativ bekräftade. Från oppositionshåll har man i högerens tillbakagång och de båda mittenpartiernas blygsamma befastande av sina positioner å andra sidan tyckt sig spåra tecken till att ett alternativ till socialdemokraterna börjar ta form.

Instabilitet inom oppositionen

Det som tilldrog sig den största uppmärksamheten efter valet var naturligtvis högerens tillbakagång. Det talades rentav om en katastrof för högerpartiet, och det förefaller som om också det drabbade partiet självt inte stod främmande för denna uppfattning. Givetvis var tillbakagången sedan 1958 från 45 mandat till 33 betydande. Den är dock inte på något sätt enastående. Centerpartiet gick ner från 30 man-

dat 1948 till 19 år 1956, och folkpartiet reducerades genom det katastrofala ATP-valet 1958 från 58 till 38 mandat, det största blodbadet i något val i modern tid. Högerpartiets nedgång under de senaste fyra åren passar alltså väl in i den bild av instabilitet som har präglat oppositionspartiernas inbördes styrkeförhållanden.

Det kan under sådana förhållanden vara rimligt att försöka sätta in dessa styrkeväxlingar, som i stort sett inte på något sätt påverkat oppositionens samlade styrka, i ett vidare sammanhang än varje litet partis eget grodperspektiv. Vid det första efterkrigsvalet 1948 uppgick högerens andel i valmanskåren till 12,3 procent. Vid det följande valet, 1952, hade den stigit till 14,4 procent. År 1956 steg den till 17,1 procent och 1958 till 19,5 procent. Därefter har den fallit tillbaka; den utgjorde 16,5 procent 1960 och hade vid 1964 års val sjunkit något under 1952 års siffra. En exakt jämförelse är svår att göra med hänsyn till MbS' intervention i fyrstadskretsen.

Vad var det som under denna tid hade hänt som kan förklara högerens uppgång och nedgång? Personliga faktorer, sådana som att Jarl Hjalmarson var en mera inspirerande partiledare än Fritiof Domö och tidigare Gösta Bagge och även hade mera »folkliga» egenskaper än sina efterträdare, kan väl inte helt avskrivas som förklaringar. Det vore dock att tillmäta den personliga faktorn en alltför

dominerande plats, om man anförde detta som enda förklaring eller rentav som den väsentligaste förklaringen.

År 1951 inträffade en för oppositionen avgörande händelse i svensk inrikespolitik. Den bestod i bildandet av den rödgröna koalitionen mellan Tage Erlander och Gunnar Hedlund, mellan socialdemokraterna och bondeförbundet. Koalitionen ställde bondeförbundet inför stora valpolitiska svårigheter. Dess väljarunderlag dalade snabbt från 1948 till 1952 från 12,4 till 10,7 procent av valmanskåren. År 1956 fortsatte nedgången. Partiet fick då endast 9,4 procent av samtliga röster. Det är alldeles uppenbart att det nuvarande centerpartiets nedgång gynnade högern. Det är också uppenbart att högerens propaganda under denna tid i mycket stor utsträckning inriktades på att vinna väljare på landsbygden som tidigare stött bondeförbundet.

Centerpartiets återhämtning

»Koalitionen» varade till 1957. Sedan de »gröna» lämnat den valpolitiskt ödesdigra koalitionen med de »röda», kunde bondeförbundet återvinna vad det förlorat ute i valkretsarna på den svenska landsbygden. Samtidigt skedde en viss förändring av dess allmänna utseende. Det upphörde i princip att vara ett bondeförbund och ett renodlat landsbygdsparti. I stället blev det ett »centerparti», som eftersträvade att vinna stöd också bland

väljare i städerna, särskilt bland de småföretagare som ekonomiskt sett har samma intressen som självägande lantbrukare. De gynnsammare förutsättningarna för centerpartiet återspeglades redan i 1958 års upplösningssval. I detta vann partiet 12,7 procent av rösterna. År 1960 ökades dess andel till 13,6 procent.

Det skulle vara rimligt att antaga att högerens andel i valmanskåren vid 1958 års val på motsvarande sätt hade minskats. Så skedde emellertid inte. 1958 nådde — som redan nämnts — högeren sin hittills högsta procentuella andel i valmanskåren under efterkrigsperioden med 19,5 procent. Förklaringen till detta till synes egendomliga förhållande måste sökas i folkpartiets samtidiga nedgång. Högeren gjorde 1964 en taktisk felspekulation i ATP-frågan; folkpartiet hade i ännu högre grad gjort det 1958. Det intog då en kompromissbetonad och för många väljare svårbegriplig position till det socialdemokratiska ATP-förslaget som partiet tidigare hade bekämpat på gemensam linje med högeren. I detta läge förlorade folkpartiet mellan 5 och 6 procent av hela väljarkåren. Delvis gynnade detta högeren. Samtidigt torde dock både centern och socialdemokraterna ha tillgodogjort sig en del av de svikande folkpartiväljarna.

Vid 1960-års val kan man säga att högeren spelade över den kärva linje som tycktes ha medfört framgångar vid tidigare val. Resultatet

blev ett bakslag, som reducerade partiets styrka i hela valmanskåren med tre procent. Valutgången blev en inre kris, ett partiledarskifte och, trots all dimbildning, ett »systemskifte». Tydligt felbedömde partiet orsakerna till sina tidigare framgångar. Det måste ha tillskrivit dessa högerens program och ledarskap, inte yttre konjunkturer som existerar oberoende av partiets egna ansträngningar. Högerpartiets nedgång måste främst ses mot bakgrunden av strukturförändringarna i svensk politik under 1950-talets sista år.

Högerpartiet gynnades sedan 1960 inte längre av de osedvanligt goda politiska konjunkturer som hjälpt det under 1950-talet. Partiet hade också misslyckats att under 1950-talets högkonjunktur skapa en distinkt och tilltalande politisk profil. Under från allmänt taktisk synpunkt mindre gynnsamma förhållanden kunde det inte hålla kvar väljare, som mindre av förkärlek för högerpartiet än på grund av motvilja mot andra partier tillförde högeren röster under 1950-talet. Hjalmarson och Svärd misslyckades 1960 med sin s. k. kärva linje eller »mörkblå» politik. Högerledningen under Heckscher visade sig inte mer framgångsrik med sitt politiska utspel, som av motståndarna mot slutet också betecknades som »mörkblått» men som i själva verket bör tolkas som ett uttryck både för en nyare tradition inom svensk höger och för nödvändigheten att markera en

egen profil då mittenpartierna bojkottade trepartisamverkan.

Vad borde konklusionerna i detta läge bli? Centern och folkpartiet tyckte sig i valresultatet finna en bekräftelse på att mittenpolitiken är den riktiga vägen att skapa en stark opposition i Sverige, en opposition, som så småningom skall kunna utvecklas till ett verkligt regeringsalternativ. Tanken bakom detta resonemang är enkel: om mittenpartierna håller samman och intar en klar front mot högern, kommer högers moderatörer väljare att attraheras till det större partiet. Högern kommer därmed att bli ett svagt flygelparti på borgerlighetens högerkant — en motsvarighet till kommunisterna på den socialistiska sidans vänsterkant.

Spottkopp till höger

Den sålunda reducerade högern skulle för de båda mittenpartierna alltjämt fylla en viktig funktion. Den skulle utgöra en spottkopp till höger och därmed ett ständigt men nödvändigt bevis inför den borgerliga vänstern och inför vänsterväljare som tvekar mellan socialdemokratin och folkpartiet att den nya mittenkombinationen utgjorde ett genuint framstegsparti av starkt progressiv, reformvänlig karaktär. Det skulle förhindra att mittenpartierna, i varje fall till en början, skulle kunna betecknas som ett högerblock i svensk politik. Om denna politik mot högern skulle lyckas alltför väl och detta parti

praktiskt taget helt utplånas, bleve situationen måhända en annan. Mittenpartierna skulle då snabbt bli ett högerblock. Om de båda partierna i ett sådant läge inte hunnit genomföra en fullständig partisammanslagning, skulle säkert ett — eller båda — snabbt vilja bryta samverkan och försöka manövrera tillbaka in mot en politisk mellansituation. Är det en för djärv gissning att i så fall centerpartiet skulle komma först?

För den som anser det vara mycket angeläget att oppositionen i Sverige blir så stark att den kan utgöra ett trovärdigt regeringsalternativ är det av underordnad betydelse på vilket sätt detta alternativ kommer till stånd. Det kan ske på mittenpartiernas sätt eller genom den trepartisamverkan som i själva verket har varit ett ledmotiv i högers politik och som på ett dramatiskt sätt demonstrerades av Medborgerlig Samling i fyrstads-kretsen under 1964-års val. I själva verket är det mycket tveksamt om mittenpartiernas politik helt motsvaras av de yttre förhållanden som råder. Om högers valmotgång 1964 haft karaktären av en verklig katastrof, skulle deras resonemang vara mera hållbart.

I själva verket är detta långifrån säkert. Högern kan anses ha hållit den position som bör betraktas som rimlig under s. k. normala förhållanden, d. v. s. under konjunkturer då inte något av de båda andra borgerliga partierna är alldeles särskilt försvagat. Det är därför myc-

ket tveksamt om det under sådana förhållanden finns några skäl att anta att högern kommer att väsentligt reduceras under den närmaste tiden. Därmed minskar även sannolikheten för att en partibildning eller koalition, byggd på de båda mittenpartierna, skall kunna ensam uppnå en sådan styrka att den blir ett effektivt regeringsalternativ, i varje fall inte i majoritetsställning.

Man kan givetvis alltid tänka sig den möjligheten att de båda mittenpartierna tillsammans bildar en koalition som stöds av högern ungefär på samma sätt som bondeförbundet stödde socialdemokraterna mellan 1933 och 1936. Men skulle högern, som önskar en verklig trepartiverksamhet, vara beredd att medverka på sådana villkor? Den starka partibildning på oppositionssidan — eller på borgerlighetens sida — som den svenska parlamentarismen skulle behöva, uppstår inte på ett sådant sätt. Erfarenheterna från fyrstadskretsen antyder att trepartisamverkan kan vara den form för samarbete inom den nuvarande oppositionen som mest tilltalar väljarna. Sedan dess har andra försök att stimulera till en borgerlig »trojka» gjorts. Det finns skäl att fråga sig varför denna lösning inte valdes redan före 1964 års andrakammarval. Det finns också skäl att fråga sig om inte orsaken till den uteblivna trepartisamverkan snarare är att söka i det taktiska betraktelsesätt som rått inom mittenpartierna än i hö-

gerns självständiga utspel framför allt i ATP-frågan. Går man tillbaka till 1961 och 1962 och början av 1963 finner man att det från högerns sida förelåg klara tecken på en önskan om en samverkan mellan alla tre partierna. En sådan kom inte till stånd. Den borgerliga samverkan inskränktes under tiden närmast efter 1960 års val till ett närmande mellan folkpartiet och högern.

Mittenställningens fördelar

En rimlig tolkning av misslyckandet är följande: Centerpartiet har sedan det lämnade regeringen 1957 varit mycket medvetet om fördelarna av att inta en mellanposition i svensk politik. Det har tidvis hävdats sin speciella karaktär som ett parti som varken är borgerligt i traditionell mening eller socialistiskt. Därmed har det hållit eller försökt hålla distansen både mot höger och mot vänster. Inom folkpartiet rådde delvis kritik mot de tendenser till en alltför intim samverkan med högerpartiet som hade präglat partiets ställningstagande alltsedan de tidigare skedena av striden om ATP 1956 och 1957 och delvis 1958. Framför allt torde man dock inom folkpartiet ha varit mycket medveten om riskerna av att låta centerpartiet ensam manövrera i mittenställning i svensk politik. Detta skulle försvåra för folkpartiet att markera sin ställning som ett borgerligt vänsterparti. Det skulle göra det lättare för dess kritiker att hävda

att det i själva verket var ett slags moderat högerparti. Därmed uppstod för folkpartiet en taktiskt ohållbar yttre situation, som ytterst hänför sig till centerpartiets obenägenhet att lämna sin gynn-samma mittenställning.

En sjuk parlamentarism

Resultatet av en sådan analys av dagsläget blir alltså en pessimistisk konklusion. Möjligheterna till en bred borgerlig samverkan ter sig i dagens läge tämligen små. Sjukdomen i svensk parlamentarism, oppositionens splittring, är klar, men resultatet av 1964 års val till andra kammaren har inte blivit den påtagliga sjukdomsinsikt som krävs för att en patient skall underkasta sig en så radikal kur att hälsan återvinns.

Ett sunt parlamentariskt system kräver att det finns både ett starkt regeringsparti och en stark opposition. I dagens läge saknas en tillräckligt effektiv opposition. Det beror inte på att väljarkåren till överväldigande del stöder regeringen. Det har många gånger och med rätta upprepats att oppositionens styrka är oväsentligt mindre och ibland rent av något större än regeringens. Men oppositionen är splittrad. Den förefaller som helhet alltså mer intresserad av att vinna röster från varandra än att gå fram i samlad front mot regeringen. Oppositionen är alltså lika svag som tidigare, om man med svag menar oförmögen att utgöra ett allvarligt hot mot rege-

ringen. Från dessa synpunkter är det mycket beklagligt — även om man av politiska eller principiellt parlamentariska skäl skulle önska ett regeringsskifte i Sverige — att inte också folkpartiet och centerpartiet tillfogades kännbara mandatförluster i 1964 års val. Det förefaller som om endast en ren katastrof för oppositionspartierna skulle kunna ge dem den sjukdomsinsikt som de behöver för att underkasta sig radikalkuren partisamverkan med sikte på snar trepartisammanslagning.

Eller är det så att hela detta resonemang bygger på en felaktig uppfattning om oppositionens uppgift? Har oppositionspartierna efter 30 års oppositionsställning till den grad accepterat sin roll att de inte längre eftersträvar regeringsmakten i Sverige? I så fall har de också upphört att fylla den roll som är tilldelad dem i ett parlamentariskt system. I så fall lever Sverige under ett rent skenparlamentariskt system, där oppositionens kontrollförmåga undergrävs av dess oförmåga eller rentav ovilja att försöka byta roller med regeringen.

Nya förebilder?

Kanske borde vi söka nya förebilder för vår politiska formlära hos samtidens enpartistater? Därmed åsyftas inte diktaturer utan enpartistater av t. ex. den typ som förekommer i vissa amerikanska delstater. Full demokratisk frihet råder i princip. Flera partier existe-

rar men oppositionen är så svag att den definitivt upphört att vara ett »trovärdigt» alternativ till regeringspartiet. Det amerikanska presidentvalet 1964 visar dock att även »obotliga» enpartistater till slut kan skifta parti — också efter längre enpartidominans än 29 eller 33 år. Ger den tanken någon tröst? I Sverige modifieras inte enpartistaten av att den, som i För-enta staterna, utgör en komponent i en maktbalanssituation där en annan och mäktigare faktor är unionen, som inte präglas av ett enpartisystem.

Detta perspektiv på svensk samtidspolitik inleddes med några reflexioner om moral och taktik som politiska instrument. Påpekandet gjordes att det är paradoxalt att den som sysslar med politik som yrke — eller medborgarplikt — och den som professionellt studerar denna kan gripas av mora-

lisk upprördhet över att politiska ståndpunktstaganden dikteras av taktiska hänsyn.

I konklusionerna kan kanske författaren till slut tyckas ha nalkats den ståndpunkt han kritiserat. Han är upprörd över att det småtaktiskt finurliga spelet mellan de borgerliga partierna skall tillåtas att år efter år, decennium efter decennium, förhindra en sådan radikal förenkling av partistrukturen, som kan förnya svensk politik.

Till sitt försvar får han säga att det inte är moralen som kritiseras och beklagas utan omdömesförmågan eller målsättningen. Kritiken gäller omdömesförmågan, om målsättningen faktiskt är borgerlig samverkan med sikte på partisammanslagning. Den gäller målsättningen om en sådan partisammanslagning inte skulle åtnjuta högsta politiska prioritet.